

УДК 94(477.83/.86):726.7 "XVIII-XX"

ЦЕРКВИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ
CHURCHES OF GUZULSHCHYNA

Клапчук Володимир Михайлович

Klapchuk Volodymyr Mykhailovych

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

д.і.н., професор

Клапчук Михайло Володимирович

Klapchuk Mykhailo Volodymyrovych

Львівський інститут економіки і туризму, к.г.н.

Анотація. Будівництво церковних споруд на Гуцульщині найширшого розмаху набуло в XVIII–XX ст. Більшість з них збереглися донині, частина їх перебудовувалась, а на місці зруйнованих наприкінці XIX – на початку XX ст. будувалися нові храми. Церкви Гуцульщини вирізняються чудовою архітектурою та самобутнім інтер'єром. У статті наводиться перелік церков Гуцульщини, час їх будівництва.

Ключові слова: Гуцульщина, церква, інтер'єр, архітектура.

Abstract. The building process of churches in Guzulshchyna was widely-spread especially in XVIII – XX centuries. Most of them are reserved nowadays, a part of them were restored. The new temples have been built at the territory of ruined churches in XIX- at the beginning of XX centuries. The churches of Guzulshchyna are differed by special architecture and original interior. The list of churches in Guzulshchyna, data of its builing and blessing processes are available in the article.

Key words: Guzulshchyna, church, an interior, an architecture.

Постановка проблеми і мета дослідження. Будівництво церковних споруд на Гуцульщині велося з часів середньовіччя, найширшого розмаху набуло в XVIII–XX ст. Більшість з цих церков збереглися донині, частина їх

перебудовувалася. Внаслідок трагічних подій деякі з церков були зруйновані і на їх місці наприкінці XIX та на початку XX ст. будувалися нові храми. Всі храми Гуцульщини вирізняються чудовою архітектурою та самобутнім інтер'єром. Перші письмові згадки про час будівництва церков дуже рідкісні, а тому багато з дослідників датують їх за різними недостовірними матеріалами. Південну та східну частини Гуцульщини займають курортні місцевості (Яремче, Косів, Верховина), які щороку відвідують сотні тисяч туристів та курортників, для потреб яких часто видаються різні путівники. На сторінки цих путівників вкрадається багато неточностей, зокрема таких, що в кривому світлі представляють історію церковних будинків. Ця обставина й стала однією з головних причин дослідження саме цього питання. Воно є актуальним і з іншої причини. Останнім часом церковні будинки перебудовуються без освідомлення цінності цих архітектурних шедеврів і спотворюються горе-будівничими. Показати роль і місце церковної архітектури та її всесвітнє значення покликане це дослідження.

Огляд літератури та джерел. Першими дослідниками церковної архітектури Гуцульщини були Мокловські, які 1904 р. відвідали Делятин та залишили опис місцевої церкви. На жаль, зарахувавши делятинський церковний будинок до типу гуцульських хрестовидних культових споруд, вони помилково подали її правильний хрестовидний план і час будівництва (1790 р.) [26, с. 199–208]. Цієї ж думки і В. Січинський, за яким «найбільше хрестовидних п'ятизрубних церков було на Гуцульщині» [16, с. 105]. Дещо згодом датуванням церковних будинків зайнявся Т. Спіс, але час будівництва третини з них подав неточно [30, с. 46].

Лише з позитивного боку слід оцінити двотомну монографію про церкви Галичини, що її на основі кропітких архівних студій та польових обстежень написав М. Драган [3, с. 4].

В післявоєнних роках про окремі церкви Гуцульщини писали Г. Логвин [5, с. 6], І. Могитич [9, с. 97–107] та Д. Гоберман [2, с. 131–138]. Не торкаючись архітектурної характеристики церков, яка повністю заслуговує на увагу й

позитивну оцінку, торкнемо їхнього помилкового датування спорудження деяких культових об'єктів. Першим у післявоєнних роках про церкви писав Г. Логвин [5]. Було б все гаразд, коли б він не робив при цьому ліричних екскурсів у, на його думку, легендарне, а в дійсності зовсім інше минуле деяких історичних осіб. Так не можна згодитися з тим, що Мочерняк з Ворохти був легендарним опришком, чи народним повстанцем [5, с. 158], бо йому в кінці XVIII та на початку XIX ст. належало майже половина полонин та пасовиськ у долині Пруту; він саме носився з думкою про приборкання ватажка опришків О. Довбуша й за це був ним вбитий. Не можна не опротестувати також слова про те, що Ворохта належала до найстаріших сіл Гуцульщини та що церква Різдва Богородиці була збудована в XVIII ст., бо ж до кінця XVIII ст. ще не було жодної документальної згадки про Ворохту. Ворохта тоді ще була безіменним присілком Микуличина, де проживало лише декілька родин, в т.ч. під першим номером був будинок родини Мочерняків [50, арк. 45].

До XVIII ст. Г. Логвин відносить і будівництво церкви в Татарові, але фактично першу татарівську церкву побудовано лише в 1870-х рр. Можна теж не згоджуватися у тому, що микуличинська дзвіниця походить з XVIII ст., бо саму церкву побудовано лише в 1868 р. Не можна датувати XVII–XVIII ст. й церкву в Ямній [5, с. 159–162], перші згадки про яку є лише з першої половини XIX ст.

Дещо пізніше свій путівник по Гуцульщині опублікував Д. Гоберман [2, с. 131–138], який також допустив ряд помилок і неправильне датування будівництва окремих церков. Так, він висловив думку про те, що Яремче виникло в 1895 р., тоді як перша згадка про нього походить з 1787 р. [46, с. 36], а окремим селом воно стало у 1910–1911 рр. [23; 24]. Допустився він неточності й у імені майстра Яворського, який збудував у Дорі церкву Святого Пророка Іллі оо. Студитів. Щодо часу спорудження церков у Ямній, Татарові та Ворохті, він допустив ті ж неточності, що й Г. Логвин, а крім того подав рік спорудження церкви в Микуличині 1856, хоч над входом до неї

великими цифрами вказана інша, підтверджена всіма документальними матеріалами, дата – 1868 [2, с. 131–138].

Та є й ще більші неточності у статті І. Могитича [9, с. 97–107] – він придумав для будівництва церкви в Ворохті 1615 рік, у Делятині – 1620–1630 рр., причому, першу з них заставив «перекочувувати» в 1780 р. з Яблуниці, а другу – в 1790 р. з ур. Луги під Посіч, де її, напевно, в 1912 р. перебудували. Як і Мокловські, подав неправильний план церкви в Делятині [9, с. 98–99].

Нам вдалося виявити й опрацювати багато архівних документів з XVII–XVIII ст., а також шематизмів з 1836–1935 рр., що зберігаються в ЦДІАУЛ, у фондах ЛМУМ, ІФОДА тощо. Особливо слід відзначити важливість таких джерел, як книги генеральної візитації церков Львівської архидієцезії з 1740–1754 рр. [33; 34], документи маєткового стану церков з 1798–1819 рр. [51–55] та шематизми парохій Львівської архидієцезії з 1887 р. [29, с. 134–144], які частково використав лише М. Драган, а інші дослідники церковної архітектури Карпат, чи лише Гуцульщини, навіть їх не згадали.

Виклад основного матеріалу. Аналіз візитацій з 1701 р. показав, що в межах Гуцульщини у XVII ст. існувало близько 40 дерев'яних церков, які відносилися до 4 деканатів (Жуківського, Косівського, Коломийського, Отинського) [8, с. 207–216]. Більшість відомих на сьогодні хрестовидних церков відноситься до XVIII ст. [18, с. 474]. Складений нами кадастр церков Гуцульщини [6; 10; 11; 12; 14; 17; 20; 21] включає 166 храмів.

Зібраний матеріал дав можливість зробити декілька висновків, що важливі не лише для Гуцульщини, але й для Східної Галичини. Географія хрестовидних церков XVII–XVIII ст. не замикається на Гуцульщині, сусідньому з нею Покуттю, Подніпров'ю та Слобожанщині, як до цього стверджувала більшість вчених [3, с. 60; 8, с. 207]. Аналіз часу будівництва церков показав, що більшість відомих нам об'єктів будувалося у період 1710–1785 рр. На Гуцульщині в той час існували різні типи церков. Особливо це стосувалося буковинської (тип тридільних церков) та закарпатської (середньогуцульський хрестовидний тип) частин [18, с. 478].

У першій половині XVIII ст. будівництво хрестовидних дерев'яних церков відбувалося під патронатом монастирів (с. Пістинь, м. Надвірна) [3, с. 63, 102, 104, 107].

Збільшення кількості населення спонукало будівництво нових храмів, насамперед у містечках (Делятин, 1785 р.; Пістинь, перша пол. XVIII ст.) та уздовж залізниці Станиславів – Керешмеже (Лоева, Ясиня, Татарів, Лазіщина). Це був перший етап будівництва хрестовидних церков на Гуцульщині, початок перенесення їх спорудження в гірську частину з Прикарпаття [18, с. 488].

Через малозаселеність Карпат цілком об'єктивно, що хрестовидні церкви масово поширилися Гуцульщиною у XIX ст. З ростом кількості населення в селах з'являються церкви. Крім того, на будівництво церков впливало також розміщення населених пунктів поряд з транспортними лініями, торговими центрами та промисловими підприємствами. На масове спорудження церков вплинув принцип ланцюгової реакції їх розташування в сусідніх селах. Таким чином, будівництво церков у Вербовці (1850) та Рожневі (1851) спричинило спорудження нових храмів у Пістині (1858), Микитинцях (1859), Малому Рожині (1860), Городі (1866), Соколівці (1866), Старих Кутах (1868) та другій церкві у Рожневі (1868) [18, с. 492].

Наприкінці XIX – початку XX ст. збільшилися розміри церков за рахунок нави і рамен, що було викликано різким збільшенням кількості населення окремими місцевостями. Можна простежити також залежність між кількістю верхів (куполів) над зрубними клітьми та величиною населеного пункту.

Велике значення у формуванні хрестовидного типу церков мала техніка дерев'яного будівництва. Встановлено, що для хрестовидних дерев'яних церков прототипами були муровані, оскільки давні церкви повторювали конструктивні схеми мурованих (наявність стовпів у середині нави). Вони були також одноверхими, з укороченими раменами. Дерев'яні конструктивні схеми формування просторів з клітей призвели до відмирання стовпів всередині храму та застосування нової конструктивної схеми організації

планів і верхів. Внаслідок цього навіть одноверхі церкви одержали квадратні зрубні рамена, в яких не було необхідності. Проте, від прямокутних рамен в них залишилися причілкові двосхилі дахи, під якими сховані склепіння, рідше – плескати перекриття. Свідченням цього є всім відомі на Гуцульщині церкви, складені з самих лише п'яти квадратів (Делятин, Ясіня, Рожнів). Перевага квадратної кліти у хрестовидному типі церков дала можливість створити три- і п'ятиверхі церкви. Існувало два типи хрестовидного плану на основі зрубу: перший базувався на додаванні до центрального квадратного зрубу за сторонами світу з чотирьох сторін менших квадратів або прямокутників; другий – на додаванні до центрального квадратного зрубу чотирьох рівних з ним квадратів або прямокутників. В основі цієї композиції лежав грецький хрест, складений з п'яти квадратів чи прямокутників. Ці два типи створення планових структур, завдяки варіаціям, тобто трансформації бічних квадратів у прямокутники або наданням їм гранчастості шляхом зміни лише одного, двох, трьох або чотирьох рамен та добудови просторів між раменами давали можливість отримати 80 планувальних рішень хрестовидних церков [18, с. 496].

І перший, і другий типи хрестовидних церков відповідали особливостям складання просторів з вінців та клітей шляхом їх додавання за сторонами світу. Планувальні рішення церков за принципом компонування планових просторів довкола середнього квадрата були систематизовані для України М. Драганом [3, с. 59–65], а для Українських Карпат – за принципом «пропорційності побудови плану, який простежується в архітектурі церков XVI–XIX і до початку XX ст.» І. Могитичем за методикою М. Драгана [8, с. 207–216; 9, с. 97–105]. Еволюцію планів хрестовидних церков детально подав Я. Тарас [18, с. 498–500].

Об'ємне вирішення хрестовидних церков – одно-, три-, п'ятиверхе. Більшість церков на Гуцульщині є одноверхими. Лише 7% – триверхих, 5% – п'ятиверхих та 1% – двоверхих церковних споруд.

У малих місцевостях церковне будівництво починалося зі спорудження

малих за розмірами та примітивних за формою прямокутних у плані споруд. У більших селах, як правило, будувалися хрестовидні церкви. Найстарші хрестовидні церкви з одним верхом зафіксовані у XVIII, а поширилися в XIX ст., насамперед, в гірській та прилеглій до неї передгірній частині. На рівнинних просторах в кінці XVIII – на початку XIX ст. з'явилися триверхі церковні будинки (Конятин, Розтоки, Сгодна, Ланчин, Красна, Саджавка). Такий стан тривав до середини XIX – початку XX ст., коли на місці одно- й триверхих церков стали до ладу п'ятиверхі (1850 – Вербовець, 1864 – Княздвір, 1909 – Саджавка, 1910 – Красна, 1911 – Луг). Лише в 1930-х рр. відбулися деякі зміни в будівництві церков. Тоді в Дорі побудовано двоверхий бойківський храм, а в Ворохті зведено нову п'ятиверху церкву.

Список літератури та джерел

1. Галичанинъ. – 1912. – 11(24) вересня.
2. Гоберман Д.Н. По Гуцульщине / Д.Н. Гоберман. – Ленинград, 1979. – С. 59–138.
3. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Частина I / М. Драган. – Львів, 1937. – 128 с.
4. Клапчук В.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження / В.М. Клапчук, М.М. Клапчук. – Делятин : Фоліант, 2007. – 584 с.
5. Логвин Г. Украинские Карпаты / Г. Логвин. – М., 1973. – 189 с.
6. Максим'юк М. У віках збудована, з попелу відроджена / М. Максим'юк. – Ів.-Фр. : Нова Зоря, 2002. – 48 с.
7. Мацюк О. Пам'ятки оборонного будівництва Трускавця / О. Мацюк // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 1995. – Вип. 1. – С. 3.
8. Могитич І. Громадські споруди // Ю.Г. Гошко, Т.П. Кіщук, І.Р. Могитич, П.М. Федака / Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст. – К., 1987. – С. 207–216.
9. Могытыч И.Р. Крещатые церкви Гуцульщины / И.Р. Могытыч // Архитектурное наследство. – 1979. – № 27. – С. 97–107.
10. Пам'ятки містобудування і архітектури Української РСР. В 4-х томах. – Т. 2. – К.: Будівельник, 1984. – С. 195–197, 220–223, 231–242.
11. Пам'ятки містобудування і архітектури Української РСР. В 4-х томах. – Т. 4. – К.: Будівельник, 1986. – С. 345, 363–365.
12. Петренко С. Духовна спадщина Рахівщини / С. Петренко. – Рахів, 2005.
13. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761 «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».
14. Процак Р. Церкви Прикарпатського краю / Р. Процак. – Ів.-Фр. : Лілея-НВ, 2006. – 180 с.
15. Сілецький Р. Сільські поселення та садиби в Українських Карпатах XIX – початку XX ст. / Р. Сілецький. – К., 1994. – С. 38–53.
16. Січинський В. Історія українського мистецтва / В. Січинський. – Нью-Йорк, 1956. – Т. 1. Архітектура. – С. 105.
17. Слободян В. Церкви українців Румунії / В. Слободян. – Львів, 1994. – С. 34–35.
18. Тарас Я. Хрещаті дерев'яні церкви на Гуцульщині / Я. Тарас // Історія Гуцульщини.

- Т. IV. – Львів : Логос, 1999. – С. 472–509.
19. Шематизмъ всего клира греко-католицкой Епархїи Станиславовской на рокъ Божїй 1889. – С. 169–172.
  20. Шематизмъ всего клира греко-католицкой Епархїи Станиславовской на рокъ Божїй 1912. – С. 149–157.
  21. Шематизмъ всего клира греко-католицької епархїї Станиславівської на рік Божий 1932. – С. 101–105.
  22. Щурат В. В Ямнім / В. Щурат / На тримбіті. – Львів, 1904.
  23. Kurjer Stanislawowski z dnia 17 listopada 1909 roku.
  24. Kurjer Stanislawowski z dnia 4 czerwca 1911 roku.
  25. Loziński W. Prawem i lewem / W. Loziński. – Kraków, 1960. – Wyd. VI. – Tom II. – S. 92.
  26. Moklowsky K. i T. Sprawozdanie z wycieczki odbytej kosztem Komisji w r. 1904 w celu badania sztuki ludowej / K. i T. Moklowsky // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – 1912. – Tom VIII. – S. 199–228.
  27. Schematismus universi cleri Archidioeceseos ritu graeco-catholici Leopoliensis pro anno Domini. – 1839. – Pag. 82.
  28. Schematismus universi venerabilis cleri Archidioeceseos Metropolitanae graeco-catholicae Leopoliensis pro anno Domini. – 1877. – Pag. 168, 186.
  29. Schematismus universi cleri Archidioeceseos ritu graeco-catholici Leopoliensis pro anno Domini. – 1887. – P. 134–144.
  30. Spiss T. Wykaz drewnianych kościołów s cerkwi w Galicyi / T. Spiss. – Lwów, 1912. – S. 46.
  31. Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – Tom VIII. – 1912. – S. 205.
  32. Źródła dziejowe. Lwów, 1902. – Tom XVIII. – Cześć 1. – S. 104.
  33. Бібліотека Львівського державного музею українського мистецтва (далі – Бібліотека ЛДМУМ). – Том 14. – С. 151–164.
  34. Бібліотека ЛДМУМ. – Том 16. – С. 440–446.
  35. Домашній архів Клапчуків (далі – ДАК), ф. 4, оп. 4, спр. 8.
  36. ДАК, ф. 4, оп. 4, спр. 9. – арк. 36.
  37. ДАК, ф. 5, оп. 2, спр. 2. Щоденник Л.Триняка з 1933 року.
  38. ДАК, ф. 6, оп. 4, спр. 6.
  39. ДАК, ф. 8, оп. 2, спр. 5.
  40. ДАК, ф. 9, оп. 4, спр. 1.
  41. ДАК, ф. 9, оп. 5, спр. 2.
  42. ДАК, ф. 9, оп. 5, спр. 4. Фото маляра під церквою в Ямній.
  43. ДАК, ф. 11, оп. 9, спр. 7. – арк. 16.
  44. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф. 5, оп. 1, спр. 59. – арк. 388–398.
  45. ЦДІАУЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 142. – арк. 206–211.
  46. ЦДІАУЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 171. – арк. 1546–1550.
  47. ЦДІАУЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 197. – арк. 2028–2035.
  48. ЦДІАУЛ, ф. 19, оп. 6, спр. 64. – арк. 36.
  49. ЦДІАУЛ, ф. 19, оп. 6, спр. 81. – арк. 22.
  50. ЦДІАУЛ, ф. 20, оп. 6, спр. 133. – арк. 43–45.
  51. ЦДІАУЛ, ф. 159, оп. 9, спр. 2231. – арк. 4.
  52. ЦДІАУЛ, ф. 159, оп. 9, спр. 2275. – арк. 6.
  53. ЦДІАУЛ, ф. 159, оп. 9, спр. 2285. – арк. 7.
  54. ЦДІАУЛ, ф. 159, оп. 9, спр. 2296. – арк. 11.
  55. ЦДІАУЛ, ф. 159, оп. 9, спр. 2350. – арк. 8.
  56. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 1, спр. 5797.
  57. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 1, спр. 5804. – арк. 132.

58. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 1, спр. 5833. – арк. 155.
59. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 1, спр. 5923. – арк. 184.
60. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 1, спр. 5991. – арк. 20.
61. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 2, спр. 137. – арк. 107.
62. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 11, спр. 137. – арк. 19.